

Юрій ЗАЙЦЕВ

ПРОСВІТЯНКА ЄВГЕНІЯ ЗЕЛІНСЬКА – ПОЛІТВ'ЯЗЕНЬ ДВОХ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

Галицька “Просвіта” делегувала в національно-визвольний рух чимало своїх діячів і вихованців, але імена багатьох з них досі залишаються поза національною пам'яттю. Одне з таких імен – зв'язкової Олега Ольжича Євгенія Зелінської – автор намагається насвітлити у пропонованій статті. Вона брала участь у захисті Карпатської України, в Українському національному об'єднанні в Німеччині та підпіллі ОУН(м) у Львові.

Ключові слова: Євгенія Зелінська, Олег Ольжич, Михайло Селешко, ОУН(м), УНО, гестапо, концтабір, КДБ.

Повернення народів правди про його власне минуле стало пріоритетом історіографії в незалежній Україні. Проте чимало вагомих подій та гідних пошанівку імен все ще залишаються під завалами компартійно-імперських фальсифікацій та в могильниках документів, відсепарованих радянськими кадебістсько-цензурними фільтрами. Зокрема, це стосується діячів одного з відламів ОУН – його мельниківського крила. Їхню відданість національній ідеї засвідчила жертвна боротьба за волю України й подвижницька видавнича та просвітницька праця. Одним із лідерів ОУН(м) був відомий археолог, поет і публіцист Олег Ольжич (справжнє прізвище Олег Кандиба, 08.07.1907–9.06.1944), замучений нацистами в концтаборі Заксенгаузен. Його наукова, літературна, організаційна й політична діяльність широкоznані в середовищі освіченого українства. Однак про сподвижників Ольжича публікацій і відомостей обмаль. Опосередковано це підтвердив телефонний дзвінок авторові цих рядків від голови правління видавництва “Смолоскип”, одного з найплідніших видавців українського самвидаву поза межами “залізної завіси” Осипа Зінкевича: “Працюю зараз у США над книгою про Олега Ольжича. Чи не могли б ви підготувати біографічну довідку про його зв'язкову Гену (Євгенію) Зелінську? Кілька років тому вона померла. Відомості про неї надто мізерні. Можливо, щось довідається в її сестри Любомири Довбуш, яка мешкає в селі Зимна Вода під Львовом”.

Справді, лише коротку згадку про Зелінську подав її двоюрідний брат Олекса Зелінський у книзі “Рудно, моє рідне село у Львівському повіті”¹, 1967 р. опублікованій у США. 1987 р. племінниця автора Ярослава Козловська таємно перевезла рукопис книги в Україну². 1997 р. за ініціативою Ради Товариства “Просвіта” Пустомитівського району Львівської області та на кошти громади Рудного вона була передрукована в районній друкарні з поданням біографічної довідки автора, яку написала Ірина Зелінська, вступу “Оберіг державності” письменниці Ніни Бічуї та післямовою голови районної ради Товариства Віри Васаган³. У презентації книжки в Народному домі Рудного 16 листопада 1997 р. взяли участь голова Львівського

обласного об'єднання Всеукраїнського товариства "Просвіта" ім. Т. Шевченка письменник Роман Іваничук, редактор газети "Просвіта" прозаїк Ніна Бічуя, голова ради Товариства Залізничного району Львова Арета Павликевич, Віра Васаган, звісно ж – Євгенія Зелінська та ін.⁴ Кілька фрагментів з життєпису Є. Зелінської подав у книзі спогадів "У кігтях гестапо" колишній її наречений, відомий діяч УВО й ОУН, сподвижник і секретар лідера ОУН Андрія Мельника Михайло Селешко⁵. Кілька разів згадав Гену, так називали Зелінську в підпіллі, як "довірену зв'язкову" Олега Ольжича учасник Похідних груп ОУН 1941 р., побратим і співробітник Ольжича, член Проводу українських націоналістів Яків Шумелда в своїх спогадах, опублікованих часописом "Самостійна Україна" (Чикаго, 1965 р.) і передрукованих у книзі "Олег Ольжич. Вибрані твори" її упорядником Осипом Зінкевичем⁶. У згаданій книзі О. Зінкевич надрукував і власну дослідницьку статтю "Олег Ольжич. Шляхи життя, творчості й боротьби", в якій виклав епізод з арештом німецькою поліцією зв'язкової Ольжича Гені⁷. Єдиною більш докладною оповіддю про Є. Зелінську є стаття Ірини Лозинської "Пам'яті друга"⁸, опублікована в газеті рудненської парафіяльної церкви з приводу передчасної смерті героїні нашої публікації. 2006 р. цю статтю передрукував пресовий орган Організації державного відродження України журнал "Самостійна Україна"⁹, редагований Павлом Дорожинським. Низку вагомих відомостей подала молодша сестра Є. Зелінської Любомира Довбуш, яка мешкає в с. Зимна Вода під Львовом, а також автор згаданого нарису Ірина Лозинська. Та найдокладнішу інформацію вдалося отримати з кримінальної справи № 7246 з обвинувачення Зелінської Євгенії Данилівни за ст.ст.54-1"а" (зрада батьківщини) та 54-11 (організаційна діяльність), порушеної Управлінням МДБ (МГБ) Львівської області 22 жовтня 1948 р. й завершеної слідством 9 лютого 1949 р. Вона зберігається в архівно-довідковому підрозділі УСБУ у Львівській області під шифром П-11796. Наслідком часткового опрацювання згаданих джерел стала наша стаття в "Енциклопедії Львова"¹⁰. Того ж року відомий історик Степан Гелей передрукував її в своїй вагомій (у переносному й прямому значенні цього слова) монографії "Львівська комерційна академія"¹¹. Але унікальність життєвої долі Євгенії Зелінської спонукала нас чіткіше окреслити її постать на тлі драматичних подій української історії, повернути національній пам'яті ще одне призабуте ім'я, одне з тисяч самовідданих учасників змагу за Українську самостійну соборну державу.

Народилася Євгенія Зелінська 18 лютого 1919 р. в селянській сім'ї Данила, сина Дмитра, та Софії з дому Дмитра Ігнатіва, третьою донькою. Був у родині ще брат Степан від першого батькового шлюбу. Згодом на світ з'явилися брат Дмитро (1921), сестра Олена-Ірена (1925) та 1930 р. – сестра Любомира (за чоловіком – Довбуш)¹². Рід Зелінських у Рудному започаткував учасник національно-визвольного повстання поляків 1830 р. проти Російської імперії Данило Зелінський, який походив з Полтавщини зі старого козацького роду. Після поразки повстання він 1831 р. втік до Галичини, хворий і виснажений затримався у Рудному в родині Олинців, а після одужання одружився з їхньою донькою Марією. Хоча був православним, своїх дітей виховав у греко-католицькій вірі¹³. Євгенія зростала в національно свідомому середовищі. Дід Дмитро був війтом сільської громади. Його син (батьків брат) Атанас Зелінський брав участь у боях з навалюю більшовиків на Українську Народну Республіку, інший член родини Максим Зелінський, теж вояк Української Галицької

Армії (УГА), в тих боях загинув¹⁴. За антипольську діяльність 1932 р. влада кинула в концтабір Освенцім батька Євгенії Данила. Звільнили його вже важко хворим і за три роки він 64-річним помер¹⁵. Зазнали втрат Зелінські й після домовленого з Гітлером визвольного нападу Червоної армії на Польщу 1939 р. Затриманого в квітні 1940 р. за участь в підпільній організації брата Євгенії Дмитра двадцятилітнім без слідства й суду енкаведисти закатували у в'язниці на вул. Лонцького з-поміж 1681 особи, знищених 22–28 червня 1941 р. перед захопленням Львова німецькою армією. У червні 1944 р. після обшуків в помешканні й вилучення друкарської машинки, документів та світлин доньки Євгенії матір Софію німці забрали до слідчої в'язниці гестапо на вул. Лонцького. Але за три місяці її звільнили. 1946 р. за членство в ОУН емгебісти заарештували сестру Олену. Витримала рік допитів та катувань, відтак зуміла втекти зі слідчої тюрми в райцентрі Брюховичах. Тривалий час переховувалася, але після повідомлення про амністію тим, хто добровільно вийде з підпілля, зголосилася й надалі працювала в колгоспі¹⁶.

З шести років Євгенія навчалася в народній школі в сусідньому селі Зимна Вода. 1928 р. вступила до неповно-середньої школи ім. М. Шашкевича у Львові, а з 1931 р. продовжила навчання в класичній жіночій гімназії Сестер-василіянок на вул. Длугоша (нині – Кирила і Мефодія), 17а, яку очолював Василь Щурат, а серед викладачів були Ярослав Гординський, мати Ярослава Дашкевича Олена Степанів, учень Михайла Грушевського Микола Чубатий. Після її закінчення 1935 р. вступила до Вищої школи закордонної торгівлі (нині – Львівська комерційна академія), де досконало вивчила друкарську справу і бухгалтерію. Під час перебування у Львові познайомилася з провідними діячами ОУН Олегом Ольжичем та Михайлом Селешком, почала виконувати доручення організації, в підпільному помешканні друкувала статті, листочки та праці Ольжича. Влітку 1938 р. стала членом ОУН¹⁷. Але ще 1937 р. змушена була перервати навчання через неспроможність його оплачувати. Як справедливо зазначив дослідник історії академії С. Гелей, “навчання української молоді у Торговельній академії, як і в інших вищих навчальних закладах Польщі, було дуже проблематичним через польський характер цих вузів. Більшість українців жили у сільській місцевості та поступалися полякам рівнем до заходів. Висока платня за навчання і необхідність проживати в місті теж обмежувала їм доступ до вищої освіти”¹⁸. Відтак, допоміжна праця в домашньому господарстві стала для Євгенії основною.

Водночас, з юних літ вона цікавилася громадським життям села, в якому згодом брала активну участь, зокрема, в гуртку “Рідна школа”, в організації “Дитячого садка”, відвідувала читальню “Просвіти”. За ухвалою громади було припинено спорудження в центрі села в'язниці, а будову докінчили як читальню. Розмістили там також аматорський театральний гурток, Селянську спілку, руханкове товариство “Сокіл”, кооператив “Будучність”, гурток “Рідна школа”, гурток “Сільський господар”, протиалкогольне товариство “Відродження”, чоловічий хор та пластовий гурток “Буй Тур”, який польська влада заборонила (замість нього рудненці організували пожежно-гімнастичне товариство “Луг”). Очолював читальню “Просвіти” Олекса Зелінський. 1937 р. будинок читальні надбудували, й того ж року Євгенія Зелінська після повернення зі Львова до Рудного стала заступником голови сільсько-просвітнянського товариства. За її сприяння в читальні проводилися національні

імпрези, в громадському лісі влітку влаштовували фестини, взимку організовували карнавальні забори за участю власного аматорського оркестру. Один із “Маланчиних вечорів” відбувся в гарно вбраній залі. Її декорував колишній січовий стрілець, який під час українсько-польської війни 1918–1919 рр. воював у складі Галицької армії в артилерійській батареї сотника Михайла Селешка, а згодом відомий художник-карикатурист, письменник-гуморист, редактор і видавець Едвард Козак (“Еко”). Він на той час мешкав у Рудному, працював у редакції журналу “Комар” у Львові (1933–1939) та ілюстрував усі видання Івана Тиктора¹⁹.

1938 р. загострилася політична ситуація на Закарпатті. Вже влітку на терени “Срібної Землі” почали проникати польські та угорські диверсійні й звичайні грабіжницькі групи, які висаджували в повітря мости, нападали на державні установи й українські організації, тероризували людей. Створені урядом Чехословаччини сторожові оборонні відділи були малоефективними через чисельну слабкість та низьку сумлінність, що потребувало формування власних українських сил самооборони. 4.09.1938 р. за ініціативою групи членів ОУН в Ужгороді на зборах молодих патріотів, досвідчених військовиків і політичних діячів було утворено Українську Національну Оборону, яку очолив Степан Росоха. Через місяць УНО вже становила розгалужену й ефективну мережу, але уряд не давав їй членам навіть обов’язкової учбової зброї. Здобувати її доводилося від згаданих диверсійних загонів²⁰.

Українофіли на чолі з священником Августином Волошином усупереч русофілам та мадярофілам пропагували ідею єдності закарпатських українців з усім українським народом, а до часу її реалізації вимагали автономії краю в складі Чехословаччини. Однак Мюнхенська угода глав урядів Німеччини, Великобританії, Франції та Італії (Гітлера, Чемберлена, Даладье та Муссоліні), підписана 30.09.1938 р., передбачала відторгнення від Чехословаччини Судетської області на користь Німеччини. Це ускладнило ситуацію в Чехословаччині і в т. ч. у Закарпатті, на яке претендувала Угорщина. Все ж 8.10.1938 р. автономію Закарпаттю під назвою Підкарпатська Русь було надано. Але 2.11.1938 р. ухвалою Першого Віденського арбітражу міністри закордонних справ Німеччини та Італії передали Угорщині південну Словаччину та частину Закарпаття з містами Ужгород, Берегове та Мукачеве. Тому уряд Волошина перемістився до Хуста. 12.02.1939 р. на виборах до Сойму Карпатської України (таку назву край отримав 30.12.1938 р.) проурядове Українське національне об’єднання (УНО) вибороло 93 відсотка голосів. Перед загрозою реалізації плану Гітлера щодо передачі всього Закарпаття Угорщині як плати за союзництво з Німеччиною молоді патріоти Галичини, в тому й чимало членів ОУН, нелегально перейшли кордон, щоб допомогти новому українському протодержавному утворенню відстояти свою незалежність. Вони влилися в створені (9.11.1938 р.) на базі УНО збройні сили “Карпатську Січ”, які налічували 2 тис. вояків. Таємний військовий штаб спершу очолював полковник Армії УНР Микола Аркас, після його смерті 14.12.1938 р. – полковник Гнат Стефанів. До Генерального штабу увійшли члени ОУН Михайло Колодзінський, Роман Шухевич, Зенон Коссак. До організації захисту Закарпаття долучився також колишній начальник оперативного управління Генштабу Армії УНР генерал-хорунжий Микола Капустянський. Координатором ідеологічної та політичної діяльності в краї був Олег Ольжич. У ніч з 13 на 14.03.1939 р. війська Угорщини вторглися до Карпатської України. А наступної ночі Німеччина розпочала окупацію

Чехословаччини. 15.03.1939 р. Соїм проголосив Карпатську Україну незалежною державою й обрав А. Волошина її президентом. Нестача зброї та багаторазова перевага чисельності угорських військ не могли бути компенсовані героїзмом українських січовиків, гімназистів, молоді Закарпаття й Галичини. 16.03.1939 р. угорці захопили Хуст, а наступного дня організований опір припинився, хоча партизанські дії тривали ще протягом місяця. В цих боях загинуло близько 5 тис. закарпатців та кілька сотень галичан, у тому й командувач Карпатської Січі полковник М. Колодзінський (розстріляний угорцями в солотвинських копальнях 18.03.1939 р.) та його помічник З. Коссак, розстріляний там само в Солотвино наступного дня. Уряд Карпатської України емігрував за кордон²¹.

Жертвність закарпатців викликала піднесення в національно свідомих галичан, зокрема, в членів ОУН. Не залишилася осторонь ризикованої місії допомоги побратимам з-поза Карпат і Євгенія Зелінська. Вже у вересні 1938 р. вона спільно з односельцем Михайлом Козаком вирушила в таємну подорож через польсько-чехословацький кордон до Ужгорода. Спершу замешкала в колишнього полковника Армії УНР, згодом – актора, режисера українських театрів, з 1929 р. директора Руського (тобто українського) театру Товариства “Просвіта” в Ужгороді Миколи Аркаса. За його рекомендацією влаштувалася друкаркою в Народній Українській Раді, створеній 1929 р. у Празі з метою координації всіх українських політичних сил на еміграції. Потім працювала особистим секретарем Августина Волошина, а після переїзду уряду до Хуста навіть жила в його помешканні. Окрім згаданих обов’язків, Євгенія готувала й друкувала матеріали до газети Карпатської Січі “Наступ”, вечорами шила військовикам однострої, а в Хусті до березня 1939 р. ще й працювала в друкарні²².

Після поразки Карпатської Січі й ліквідації самостійності Карпатської України Є. Зелінська за допомогою друзів у квітні 1939 р. виїхала до Моравії в м. Брно, де існувала досить чисельна українська колонія. Працювала в аптеці у чеха Ербача. Відтак отримала листа від М. Козака, який на той час вже працював у м. Ганновері й радив їй також виїхати до Німеччини. В серпні 1939 р. Зелінська влаштувалася в Ганновері на текстильну фабрику. Тим часом Козак переїхав до Берліна, куди в січні 1940 р. переселилася й Зелінська. Рік працювала на парфумерній фабриці, але в січні 1941 р. важко захворіла на туберкульоз легень. Чотири місяці лікувалася в санаторії м. Мюльрозе, а після повернення до Берліна й загострення хвороби ще три місяці перебувала в госпіталі. Поступово стан її здоров’я поліпшувався й уже в січні 1942 р. вона змогла поїхати до Рудного, де впродовж місяця перебувала вдома. З поверненням до Берліна Михайло Селешко запросив її працювати друкаркою в Українське Національне Об’єднання (УНО)²³.

Українська громадська організація УНО була заснована 1933 р. в Німеччині для допомоги співвітчизникам у працевлаштуванні, захисті їх прав, організації національно-виховної роботи, створенні й діяльності освітніх, професійних і мистецьких гуртків, бібліотек і читалень. Під час війни УНО опікувалося полоненими українцями з польської та радянської армій. 1942 р. Об’єднання налічувало 42 тис. членів, 1268 філій і гуртків. Від 1937 до 1945 р. його очолював колишній підполковник Армії УНР Тиміш Омельченко. Щоправда, мешкав він у м. Кіль. Тому конкретними організаційними справами займався генеральний секретар УНО

Михайло Селешко. Пресовим органом Об'єднання був тижневик “Український вісник”. Однією з найважливіших неоголошених функцій УНО було слугувати прикриттям для ОУН, як своєрідна неофіційна прибудова. Практично в кожній клітині УНО існували конспіративні осередки ОУН. Діяльність Об'єднання перебувала під контролем гестапо. Через це при УНО діяв фіктивний керівний центр ОУН, а справжній мав опертя на німецьку урядову структуру “Українську Установу Довір'я”²⁴.

З М. Селешком Зелінську поєднували не лише політично-організаційні, а й приязні особисті стосунки. Як розповідала згодом Євгенія своїй сестрі Любомирі, восени 1941 р. вони з Михайлом відбули обряд заручин і від того часу називали себе нареченим і нареченою. Народився М. Селешко 4.10.1901 р. в с. Витвиця Долинського повіту на Станиславщині. Здобув гімназійну освіту в Долині. В складі Української галицької армії брав участь у визвольних змаганнях. Став одним із провідних членів Української військової організації (УВО) та ОУН. Зазнав переслідувань польською поліцією, тому змушений був емігрувати спершу до Чехословаччини, а згодом – до Берліна. Навчався в Українській господарській академії в Подебрадах, студіював журналістику в Берлінському університеті. Близько знався з лідером ОУН Євгеном Коновальцем, а після його вбивства – з Андрієм Мельником. В обох виконував обов'язки секретаря. Був знайомий зі Степаном Бандерою, як згадує, від 1933 р., коли той під псевдо “Баба” приїздив до Берліна на наради проводу ОУН, які відбувалися в помешканні голови Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) Дмитра Левицького. Очевидно, згадане знайомство відбулося 6.06.1933 р. на конференції ОУН, делегатом якої був і М. Селешко. Співпрацював він в Українській пресовій службі в Берліні (певний час редагував її “Бюлетень”), в часописі “Новий шлях”, до 1939 р. був берлінським кореспондентом “Часу” (Чернівці), “Діла” та “Нового шляху” (Львів), а також україномовних газет у Франції, Америці, Канаді, Аргентині й Румунії. Спогади Селешка “У кігтях гестапо” та “Вінниця” виокремлюють його як талановитого оповідача. Родина його залишилася в Україні. Це, зокрема, мати, дві сестри, середній брат Василь, якого 1944 р. мобілізували до Червоної армії і він загинув під Берліном. Наймолодший брат Степан воював у німецькій армії на східному фронті, а по війні замешкав у Нью-Йорку. Батько помер 1942 р.²⁵

З початком німецько-радянської війни О. Ольжич з Кракова повернувся в Україну з дорученням Проводу ОУН(м) керувати діями організації в центральних та східних теренах. Наприкінці серпня 1941 р. він з Похідною групою дістався Києва, допомагав Олені Телізі в організації Спілки українських письменників, Товариства українських журналістів, забезпечив видання щоденної газети “Українське слово” та літературно-мистецького додатку до неї “Литаври”, який редагувала О. Теліга, сприяв відкриттю українського театру, був засновником (5.10.1941 р.) політично-громадського центру Українська Національна Рада – своєрідного надпартійного органу передпарламентського типу. Очолив її професор Микола Величківський і секретарі Президії професор Антін Баранівський та Осип Бойдуник, одним із заступників голови був Микола Капустянський. УНРада встановила контакти з усіма окупованими землями України, деякий час контролювала Київську міську управу, відновила культурне та мистецьке життя міста. Окупаційну владу дратувала управлінська активність УНРади, тому вже 20.11.1941 р. вона зобов'язала Раду припинити діяльність, а через непослух з 9.12.1941 р. вдалася до арештів та розстрілів її членів.

Знищили також співробітників газети “Українське слово”. УНРада вирішили перейти в підпілля. На вимогу А. Мельника низка діячів, у тому й Ольжич, виїхали з Києва, переважно до Львова. Але О. Теліга категорично відмовилася залишити місто й продовжувала літературну та політичну роботу. На початку лютого 1942 р. О. Ольжич таємно приїхав до Києва з авто й надійними документами, щоб забрати подружжя Теліг. Однак і цього разу Олена не підкорилася наказу. 7.02.1942 р. вона була заарештована і за кілька днів разом з чоловіком Михайлом розстріляна в Бабиному яру²⁶.

В середині січня 1942 р. О. Ольжич евакуював розконспірованих людей з Києва, слідом за ними на деякий час виїхав до Галичини. Найвірогідніше, саме в другій половині цього місяця у Львові він зустрівся з Є. Зелінською й запропонував їй виконувати обов’язки його зв’язкової. Тому, власне, М. Селешко й запропонував їй працю в УНО. Там вона перебувала на організаційному зв’язку з Романою Дзюбинською – керівником жіночої сітки берлінської ланки ОУН, яка також працювала секретарем-друкаркою. Зелінська отримала псевдо “Стефка”, сплачувала членські внески, брала участь у зібраннях, які проводили керівники ОУН, вивчала історію України, знайомила з політичною літературою, перевозила з Берліна до Львова важливі рукописи, документи та видання ОУН(м)²⁷.

Разом з тим, з матеріалів згаданої кримінальної справи № 7246 (1948–1949) можна зробити висновок, що Є. Зелінська продовжила активну працю в підпіллі ОУН відразу після переїзду до Берліна 1940 р., хоча на першому допиті 22.10.1948 р. твердила, що Дзюбинська “втягнула” її в симпатки ОУН(м) восени 1943 р. 29.10.1949 р. говорила, що була “завербована” в травні 1943 р., а під час допиту, який тривав з перервами від 23 год. 25.11. до 2 год. 27.22.1948 р., на запитання про членів Головного Проводу ОУН(м) “пригадала”, що в Берліні в УНО кілька разів зустрічалася з Омеляном Сеником-Грибівським і Миколою Сціборським, які, як відомо, були вбиті в Житомирі за досі не з’ясованих обставин 30.08.1941 р.²⁸

У серпні 1943 р. Є. Зелінська приїхала у відпустку до Рудного. Перед від’їздом з Берліна Дзюбинська передала їй вказівку Проводу залишитися у Львові й вийти на зв’язок з Олегом Ольжичем, конспіративну адресу якого вона знала. Під час зустрічі Ольжич сказав їй, що працюватиме у Львівському крайовому Проводі ОУН, виконуватиме його доручення, друкуватиме листівки та інші документи. Безпосереднім її керівником Ольжич призначив брата Андрія Мельника Костянтина, якого вона знала ще за спільною працею в Берліні. Він від 1941 р. до арешту в січні 1944 р. був референтом пропаганди ОУН(м). Зустрілися в помешканні Романюка на вул. 29 листопада (нині – Коновальця), 54. Зв’язковим між Зелінською та К. Мельником став Ярослав Роговський²⁹.

За кілька днів Є. Зелінська отримала портативну машинку, завезла її до себе в Рудне і з жовтня розпочала працю. Отримуючи від Ольжича рукописи листівок та інші матеріали, друкувала їх і зв’язком повертала навспак. Це були звернення до народу, реферати на політичні теми, статті³⁰.

У помешканні Зелінської в Рудному іноді відбувалися поважні наради. Про одну з них довідалося гестапо. Про це заявив Вірзінг під час одного з допитів Селешка у в’язниці в Потсдамі. Він від 7.07.1943 р. до середини жовтня брав участь як перекладач у роботі німецької комісії з розслідування масових розстрілів радянських громадян у Вінниці в 1937–1938 рр., а повертаючись до Берліна, у Львові зустрівся

з Олегом Ольжичем, полковником Романом Сушком та своєю нареченою Євгенією Зелінською. Під виглядом обіду у неї в Рудному, як твердив гестапівець Вірзінг, відбулося засідання Крайового Проводу ОУН(м) за участю 12 осіб. Селешко ж сказав, що під час цієї зустрічі добрих знайомих йшлося лише про смачний борщ та вареники³¹.

У зв'язку з загрозою арешту за вказівкою К. Мельника Є. Зелінська перейшла на нелегальне становище і переховувалася на квартирі у своєї двоюрідної сестри Уляни Гнатівни Іващишин на вул. Хотинській, 10³².

21.01.1944 р. відбулися арешти членів ЛКП ОУН(м). Зокрема, до німецької в'язниці потрапили керівник ЛКП Осип Бойдуник, а також Костянтин Мельник, Микола Бігун, Євген Мацях, Денис Квітковський та ін. Зв'язок з Ольжичем перервався. Зелінська повернулася в Рудне. Але наприкінці лютого до неї завітав Я. Роговський і повідомив, що контакт відновлено. Ольжич призначив Євгенії явку біля трамвайної зупинки на розі колишніх вулиць Баторого (нині – Князя Романа) та Кохановського (нині – Левицького). При зустрічі отримала інструкції щодо подальшої роботи. Відтак Роговський приніс їй для друку перероблену працю члена Проводу ОУН з 1929 р., члена УНРади в Києві 1941 р., а на той час мешканця Львова генерала Миколи Капустяньського "Похід Українських армій на Київ–Одесу в 1919 р.", перше видання якої з'явилось у Львові 1921 р. Зелінська доручення виконала й через Роговського передала текст Капустяньському. (Книгу опубліковано 1946 р. в Мюнхені.)³³

Чергову явку Ольжич через Роговського призначив Зелінській наприкінці березня 1944 р. Відбулася вона біля політехнічного інституту на колишній вулиці Сапегі (нині – Бандери). Він запропонував їй негайно виїхати до Кракова. Євгенія невдовзі спакувала друкарську машинку, речі й повідомила про готовність до виїзду. Ольжич вручив їй для друку об'ємну документальну працю "Революція рве кайдани" про нацистські репресії в Україні та опір ОУН(м) завойовникам, яку він підготував спільно з Я. Шумелдою, та антинімецьку статтю-листівку з різким осудом арештів членів Головного (зокрема, А. Мельника) та Крайового Проводу ОУН. Зелінська повідомила Ольжичу краківську адресу свого дядька Олексія Дмитровича Зелінського, в якого мешкатиме³⁴.

У першій половині квітня до Кракова прибув Я. Роговський, якому Зелінська віддала надруковану на восківці статтю-листівку для розмноження її на ротаторі. Водночас вона отримала дозвіл Ольжича на Великдень виїхати до родини в Рудне, а після закінчення набору книги привезти її до Львова. На початку травня працю було закінчено. Захопивши близько 200 аркушів друкованої на восківці книги та націоналістичну літературу, Зелінська виїхала до Львова. Але під час облави в Перемишлі її затримало гестапо через протермінований паспорт. Під час обшуку виявили машинопис, літературу, то ж Євгенію заарештували й доставили до Львова в кримінальну поліцію на пл. Галицьку, 2. Через добу доправили в гестапо на вул. Пелчинську (нині – Вітовського), 55. Невдовзі для допитів її перевели до в'язниці на вул. Лонцького (нині – Брюллової), 1. Там вона давала вигадані свідчення. Німці пропонували їй дати згоду на співпрацю з ними, обіцяючи натомість звільнення з-під варти, але вона категорично відмовилася. Відтак за два тижні Зелінську етапували до Берліна у в'язницю на пл. Александра, де утримували ще три тижні. Гестапівці

знову намагалися завербувати її як свого агента, згоди так і не отримали. Не допомогла й очна ставка з Костянтином Мельником. Зелінську етапували в жіночий концтабір Равенсбрюк у Мекленбурзі³⁵.

У січні 1944 р. серйозні проблеми виникли й у Михайла Селешка. 20-го дня його й члена Проводу ОУН(м) Дмитра Андрієвського викликали в гестапо на “бесіду” з начальником підрозділу розробки емігрантів з СРСР, які проживали в Німеччині, штурмбанфюрером СС Вольфом – помічником шефа гестапо групенфюрера СС Генріха Мюллера та штурмбанфюрером СС Шульцом. Обом “запрошеним” запропонували співпрацювати з таємною державною поліцією. Обидва відмовилися. Обоє, як і інших провідних діячів ОУН(м), 26.01.1944 р. за наказом Вольфа було заарештовано. Затримали й багатьох працівників УНО, скерованих туди ОУН, у тому й Роману Дзюбинську з чоловіком Ерастом, а також голову УНО Тимоша Омельченка. Звинуватили їх у співпраці з московським НКВД та англійською розвідкою³⁶.

26.01.1944 р. потрапив під арешт і голова ОУН(м) Андрій Мельник. 26.02.1944 р. його з дружиною Софією відправили в концтабір Заксенгаузен. Через ці обставини перший заступник голови ПУН Олег Ольжич у січні 1944 р. очолив Провід. Він перебував у різних місцевостях неподалік повстанських з’єднань, найбільше в Самборі, а також у Перемишлі та Сяноку, лише зрідка за гострої потреби відвідуючи Львів. Невідкладною була й поїздка 25.05.1944 р. Місцем таємної зустрічі мало бути помешкання “Ромехи” – Романа Маланчука на вул. Личаківській, 32. Ольжич знав, що ця явочна квартира розконспірована й контролюється гестапо. І все ж він чомусь зайшов до неї. Його схопили й під посиленням конвоєм негайно вивезли до Берліна. Тоді ж заарештували й Маланчука з дружиною і відправили обоє до концтабору. Ольжича з Берліна відвезли до концтабору в Заксенгаузен, де, окрім А. Мельника, вже перебували інші очільники ОУН(м) – Д. Андрієвський, О. Бойдуник, О. Штуль-Жданович, К. Мельник, М. Мушинський, Є. Онацький, В. Кок, Т. Лапичак, провідні діячі ОУН(б) – С. Бандера, Я. Стецько, В. Стахів, Р. Ільницький, О. Тюшка, І. Габрусевич (загинув у таборі 16.05.1944), а також отаман Т. Бульба-Боровець³⁷.

Ольжича утримували прикованим ланцюгами в спеціальному бункері – концтабірній в’язниці. Під час слідства його жорстоко катували. Допити провадили сам Мюллер, Шульц та прибалтійський російськомовний німець-садист комісар Віллі Вірзінг. (За вірогідними даними він був законспірованим агентом НКВД і по війні працював у цьому відомстві. Водночас професор Володимир Косик зазначив, що Вірзінг у 1948–1949 рр. був офіцером безпеки на одній з дільниць у структурі ООН для біженців і переміщених осіб у Вюрцбурзі в Західній Німеччині. Упізнаний жертвами його катівських допитів, він отримував лише 5 років ув’язнення.) В’язні сусідніх камер, а саме, колишній ад’ютант маршала Ю. Пілсудського Єжи Кунцевич, а також Володимир Стахів і лікар Тома Лапичак засвідчили мученицьку смерть Олега Ольжича 9.06.1944 р. Арештований ще 5.07.1941 р. й ув’язнений у цьому ж концтаборі Степан Бандера зумів повідомити Андрієві Мельнику про загибель Ольжича й допоміг йому нав’язати контакти зі співв’язнями Андрієвським, Мушинським, Онацьким, Ждановичем і Костем Мельником³⁸.

М. Селешка та 16 інших заарештованих відвезли до в'язниці в Потсдам неподалік Берліна. Допитував його згаданий вже оберштурмфюрер СС Вірзінг. Це власне він 5.12.1942 р. закатавав у Львові члена Головного Проводу ОУН(б), міністра політичної координації Українського державного правління під керівництвом Ярослава Стецька, військового референта Івана Климів – “Легенду”^{*}. Професор В. Косик стверджує, що Вірзінг особисто закатавав до смерті не менш, як п'ять українців. Окрім нього, Селешка допитували Вольф, Шульц та два інших гестапівці. Загалом відбулося 20 допитів, які закінчилися 26.06.1944 р. Метою їх була дискредитація ОУН, дальше розсварення різних її відламів, пошук підстав для повного розгрому руху за його антинацистську боротьбу. Зокрема, на одному з нічних допитів під рефлекторами за участю Вольфа, Шульца, Вірзінга, ад'ютанта Генріха Мюллера Арндта та інших від Селешка вимагали підписати “зінання” про те, що Євген Коновалець та Андрій Мельник – це звичайні московсько-більшовицькі агенти, які діяли за московські гроші й запродали Україну. Однак Селешко категорично заперечив подібні звинувачення й загалом поведився гідно й виважено³⁹.

Тим часом політична ситуація в Німеччині різко погіршилася. 6.06.1944 р. англо-американські та канадські війська висадилися у Франції. Червона армія завдала вермахту нищівних ударів і в жовтні 1944 р. повністю звільнила Україну. Німці вирішили шукати допомоги у східноєвропейських націй, у тому й в українців, зокрема хотіли створити антибільшовицьку українську армію. Спершу провели переговори з гетьманом Павлом Скоропадським, який жив у Берліні. Але він відмовився від розмов на політичні теми, доки німці не звільнять з концтаборів С. Бандеру, А. Мельника та інших українських політичних в'язнів. Отож 27.09.1944 р. було звільнено Бандеру і Стецька (заарештований 12.07.1941 р.). Бандера, своєю чергою, відмовився розмовляти з німцями, поки не випустять на волю А. Мельника і його прибічників. 17.10.1944 р. вийшов з ув'язнення А. Мельник, а згодом і частина членів ОУН(м), у тому й М. Селешко (21.10)⁴⁰.

Діставшись свободи, Селешко звернувся з проханням до А. Мельника домогтися звільнення з концтабору його нареченої Є. Зелінської. Мельник кілька разів розмовляв з цього приводу з Вольфом. Той обіцяв прохання виконати, але щоразу посилався на якісь технічні труднощі. Не зарадила справі й апеляція А. Мельника до чиновників вищого рівня. Натомість Вольф заявив, що Є. Зелінську додатково покарано за спроби нелегально передавати з концтабору на волю якісь листи. Останнього листа від неї Селешко отримав наприкінці березня 1945 р. Ходили чутки, що всіх жінок концтабору Равенсбрюк гестапівці мали знищити в газовій камері. Сам Селешко вирвався з панікуючого Берліна 15.04.1945 р. Дістався Гамбурга, згодом – місцевості Іцеґоу, де й потрапив до англійської зони окупації. 1948 р. емігрував до Канади⁴¹.

Загроза смерті Зелінської в газовій камері була реальною. Однак в Равенсбрюку налічувалося в 1944 р. 46 тис. в'язнів-жінок. До того ж наприкінці війни всі нацистські злочинці, в тому й концтабірні адміністрації, дбали насамперед про власне

^{*} Автор схиляється до зазначеної дати смерті І. Климів, яку подає й Володимир Косик. Наведене в кількох енциклопедіях число 4.12 викликає сумнів через те, що саме цього дня Климів і Ярослав Старух були заарештовані. Для їх допиту з Берліна виїхали Шульц і Вірзінг. Встигнути того дня приїхати, допитати й закатавати людину видається малоімовірним.

життя, прагнучи unikнути неминучої кари за свої злочиння. З наближенням фронту 28.04.1945 р. концтабір евакуювали в Мекленбурзьку провінцію під м. Шверін, звідки 3.05.1945 р. Є. Зелінську, як й інших в'язнів, звільнили американські війська. Через поганий стан підірваного в концтаборі здоров'я вона два місяці лікувалася в госпіталі. Тим часом м. Шверін було передано до радянської зони окупації. Зелінська залишилася в цьому місті й неофіційно працювала перекладачем в артилерійській частині, щоб мати засоби до існування. В листопаді 1945 р. комендатура відправила її до табору репатріантів у м. Штернберг. Там пройшла фільтрацію – з'ясування особи, відповідні допити тощо. Заявила, що потрапила до концтабору за відмову виїхати на працю до Німеччини. 29.05.1946 р. отримала документи й у червні повернулася в Рудне⁴².

Спершу Зелінська не могла працювати через поганий стан здоров'я, потім виникли труднощі з пошуком роботи. Врешті, влаштувавшись рахівником в "Облсільбуд", уже в травні 1948 р. потрапила під скорочення штату. Того ж місяця її прийняли касиром на Львівську АТС. Постійно відчувала імовірність арешту⁴³.

22.10.1948 р. працівники УМДБ її затримали. В постанові про арешт від 15.10.1948 р. зазначалося, що Є. Зелінська в 1939 р. втекла за кордон, перебуваючи в Берліні працювала друкаркою УНО. В 1941 р. вступила в ОУН(м). У жовтні 1943 р. прибула до Львова, працювала членом Крайового Проводу ОУН(м), мала кличку "Стефка", виконувала обов'язки друкарки Крайового проводу ОУН, друкувала відозви та реферати. Навесні 1944 р. виїхала до Кракова, де за завданням Проводу продовжувала розповсюджувати націоналістичну літературу. В травні 1944 р. в дорозі з Кракова до Львова була затримана німцями з націоналістичною літературою, заарештована й відправлена в тюрму до Берліна. У квітні 1945 р. на території Німеччини була звільнена з ув'язнення англо-американськими військами й прибула на територію СРСР як репатріантка. В даний час має зв'язок з підпіллям ОУН⁴⁴.

Отже, емгебісти мали на Є. Зелінську досить близьке до істини досє. 18.10.1948 р. був виписаний ордер на її арешт. Підстава: "Належність до підпілля ОУН мельниківської течії". В день арешту 22 жовтня відбулися обшуки – особистий і помешкання. Під час першого вилучили посвідчення з табору репатріантів від 12.06.1946 р., довідку з німецького концтабору та посвідчення "Облсільбуду" від 31.12.1947 р. В помешканні нічого знайдено не було. В графі опису належних їй речей зазначено, що таких немає. Того ж дня Зелінська відбула перший допит. Розповіла біографію та виклала формальні відомості про місця перебування й праці, у тому й за дорученням ОУН(м). 29.10.1948 р. їй було оголошено постанову слідчого щодо висунутого обвинувачення: з 1943 р. була членом Крайового Проводу ОУН(м), "у 1946 р. знову встановила зв'язок з підпіллям і підтримувала його до дня арешту". На допиті з приводу цієї постанови Є. Зелінська розповіла докладніше про свою діяльність в ОУН, але не визнала себе винною у поновленні зв'язку з підпіллям у 1946 р.⁴⁵

Нині широко відомо, якими методами видобували слідчі спецслужб свідчення в заарештованих. Делікатно про це згадує й Зелінська 7.04.1965 р. в заяві прокурору Львівської області: "До мене застосовували всілякі провокації"⁴⁶. Утримували її в тій самій в'язниці "на Лонцького", що й гестапівці. Лише адресою її була вул. Сталіна, 1. Протягом слідства тричі змінювали слідчих, але вона настоювала на своєму, що по війні зв'язку з підпіллям не підтримувала. А формальних доказів для обґрунтування

звинувачення в емгебістів не було. Окрім, вірогідно, незаконним шляхом отриманих оперативних даних або вибитих катуваннями показів інших ув'язнених. Отже, вони намагалися побудувати доказову базу лише на зізнаннях Зелінської. Так, призначений 5.01.1949 р. третім за чергою старший слідчий Кеда на допиті 22.01.1949 р. дуже наполегливо домагався потрібних відомостей. Але їх так і не отримав. Не допомогла й участь у допиті, який тривав з 21 год. 3.02.1949 р. до 4 год. наступного дня, військового прокурора військ МВС Українського округу майора Ісакова⁴⁷.

В обвинувальному висновку від 16.02.1949 р. коротко були викладені підтверджені Зелінською факти її участі в ОУН(м) в під час німецько-радянської війни 1941–1945 рр., але в мотивуванні її “злочинної” діяльності відсутня згадка про зв'язок з підпіллям після повернення з Німеччини. Щоправда, це не завадило чотирьом чинам УМДБ скерувати слідчу справу на розгляд Особливої Наради [ОСО] при МДБ СРСР з клопотанням про застосування до неї за зраду батьківщини та участь у підпільній організації “міри покарання 10 років ВТТ [ИТЛ] без конфіскації майна за відсутністю такого”. У доданій до висновку довідці зазначено вимушене зізнання слідства: “Речових доказів у справі немає”⁴⁸.

Однак повна відсутність доказів вини Зелінської не завадила й Особливій нараді при Міністрі державної безпеки Союзу РСР протоколом № 24 від 23 квітня 1949 р. ухвалити постанову: “Зелінську Євгенію Данилівну за участь в антирадянській банді українських націоналістів ув'язнити у виправно-трудоий табір строком на ДЕСЯТЬ років, рахуючи строк з 22 жовтня 1948 року”⁴⁹. Згідно з персональним нарядом ГУЛАГу МВС СРСР № 9/СО-30853 її було відправлено в Береговий табір МВС, тобто на Колиму в Магаданську область Росії. Там Зелінська працювала на лісоповалі⁵⁰.

Після смерті Сталіна розпочався процес перегляду судових справ політв'язнів періоду беріївського терору. Дійшла черга й до Зелінської. Її звільнили 6.04.1955 р. на підставі ухвали Магаданського облсуду від 15.03.1955 р. та указу Президії Верховної Ради СРСР від 14.07.1954 р. Але повертатися в Україну не дозволили, фактично перевівши її в статус засланця. Після кількох місяців лікування й перепочинку від концтабірної наруги зайнялася пошуком роботи. 19.10.1955 р. влаштувалася санітаркою лікарні в селищі Усть-Омчуг, визначеному їй для проживання. Від 27.11.1956 р. працювала в Тенькінській СШ діловодом, рахівником, відтак – бухгалтером. Кілька місяців (від квітня до листопада 1963 р.) виконувала ці ж обов'язки в Тенькінській школі-інтернаті, а від 27.11.1963 р. й до виходу на пенсію 31.08.1970 р. працювала бухгалтером Центральної ощадкаси Тенькінського району. Впродовж усього часу колимської “волі” перебувала під наглядом КДБ⁵¹.

За обставин, що склалися, Є. Зелінська не мала, та й не могла мати, жодних відомостей про свого нареченого М. Селешка. 13.03.1961 р. вона одружилася з литовським політв'язнем Балісом Синяускасом. Шлюб зареєстрували в Тенькінському райзагсі⁵².

7.04.1965 р. Зелінська надіслала Заяву “Головному прокурору Львівської області”, в якій зазначила: “Я вважаю, що засуджена була неправильно... Про причину мого арешту я не дізналася, лише слідчий іронічно сказав: “За те, що залишилася після концтабору живою”... Прошу повідомити, скільки я ще повинна жити на висилці. Мені 46 років, здоров'я погане, крім того, у мене старенька мати, їй 75 років

і мені хочеться хоч на старості років пожити з нею”. Помічник прокурора Буряков 28.04.1965 р. підготував постанову про перегляд кримінальної справи Зелінської і призначив додаткове розслідування⁵³.

Саме в цей час (1.05.1965 р.) у зв’язку з важкою хворобою матері Зелінська приїхала у відпустку до Рудного. 17.05.1965 р. мати померла. 24.05. слідчий УКДБ капітан Рапота викликав Зелінську на допит як свідка. Вона заявила, що жодних злочинів проти радянської влади не вчинила, а вся її діяльність в ОУН була спрямована проти німецьких фашистів. Попросила її реабілітувати й дати можливість повернутися в Рудне до своїх родичів⁵⁴. Допитав слідчий і Ярослава Роговського, який тоді працював бригадиром на електровакуумному заводі (згодом – завод кінескопів). Але Я. Роговський очікувано заявив: “Зелінську і Мельника Костянтина не знаю й ніколи з ними не зустрічався”⁵⁵. Розшуковою справою щодо К. Мельника було встановлено, що він 1941 р. прибув до Львова, до 1943 р. був референтом пропаганди ЛКП ОУН(м), заарештований німцями й вивезений до Німеччини. Мешкає у Відні⁵⁶. Слідчий у висновку 17.07.1965 р. запропонував постанову Особливої Наради від 23.04.1949 р. відмінити, а кримінальну справу щодо Зелінської припинити. Цей висновок 28.08.1965 р. підтримав своїм протестом на адресу пленуму Львівського облсуду в.о. прокурора області Ємельянов. Продублювала його 31.08. президія облсуду: Протест прокурора задовольнити, постанову ОСО “скасувати, а справу відносно Зелінської переведенням закрити за відсутністю в її діях складу злочину”. 22.10.1965 р. Зелінська отримала довідку про відміну московського вироку та реабілітацію за даною справою⁵⁷.

Хоча дозвіл на повернення в Україну Зелінська одержала невдовзі після визнання її несправедливо засудженою, але додому, на Західну Україну виїздити заборонили. Тому з чоловіком вирішили тимчасово залишитися в Усть-Омчугу, щоб назбирати грошей для початкового внеску на кооперативну квартиру. Відтак 1975 р. оселилися в Черкасах, куди їх запросила до себе на мешкання концтабірна подруга Євгенії Галина Габак. Згодом вони придбали невеличке двокімнатне помешкання⁵⁸.

М. Селешко тривалий час розшукував Зелінську. На всі офіційні запити отримувал негативну відповідь. Врешті 1963 р. через дружину Олекси Зелінського Євгенію дізнався адресу колишньої нареченої. Через її знайому з концтабору Заксенгаузен Марію Зайцев із Закарпаття, яка виїхала до Америки разом з Селешком, надсилав Зелінській матеріальну допомогу, намагаючись не зашкодити їй прямими контактами. Помер М. Селешко 27.04.1981 р. Похований на українському кладовищі у Бавнд Бруку в штаті Нью-Джерсі (США)⁵⁹.

1.03.1991 р. Є. Зелінській надіслали довідку Львівського облсуду про реабілітацію. 19.03.1991 р. вона стала членом Черкаського обласного товариства жертв політичних репресій, 15.06.1992 р. – членом Спілки політв’язнів України. До родичів на Львівщину в с. Зимна Вода повернулася з чоловіком лише 20.04.1993 р. Квартиру вони подарували сусідам Шморгунам, які їм допомагали, взявши символічну плату 300 купонокарбованців (у 1996 р. їх обмінювали за курсом 100 тис. за гривню). Включилася в громадсько-політичне життя, зокрема, була членом осередку Руху в смт. Рудному. Потім важко хворіла. Опікувалися нею сестри Любомира та Олена (померла 1.02.2004 р.), а також чоловік Любомири Йосип. 2000 р. у Києві було знято документальний фільм про життя і смерть Олега Ольжича. У ньому згадується й про його зв’язкову Євгенію Зелінська. 16.08.2001 р. відійшов у засвіти її чоловік Баліс

Синяюскас, а її саму того ж року розбив параліч. 2003 р. вона втратила пам'ять, а 20.05.2005 р. померла. Велелюдна процесія мешканців Рудного й Зимної Води в переддень Свята Героїв 22.05.2005 р. проводжала її на вічний спочинок на кладовище рідного села⁶⁰. Нагородою за її служіння народові стала незалежність Вітчизни.

Життєвий шлях просвітянки Євгенії Зелінської черговий раз засвідчив, що самостійність і соборність України виборювали не “бандити-головорізи”, як це твердять колишні й сучасні більшовики-кагебісти, а високоінтелегентні, духовно багаті, європейськи освічені, благородні й до скону віддані національній ідеї люди. Чимало з них і досі залишаються маловідомими широкому загалові. Повернути їх імена національній пам'яті – одне з найважливіших завдань історичної науки.

Iurii Zaitsev. “Prosvita” member Ievhenia Zelins'ka – political prisoner of two totalitarian regimes

The author attempts to define a place of “Prosvita” member Ievhenia Zelinska (a messenger of Oleh Ol'zhych) in national memory. He describes that she participated in defense of Carpathian Ukraine, was a member of Ukrainian National Union in Germany and participated in the underground activities of ONU (m) in Lviv.

Key words: *Ievhenia Zelins'ka, Oleh Ol'zhych, Mykhailo Seleshko, OUN (m), Gestapo, concentration camp, KGB.*

- ¹ Зелінський О. Рудно, моє рідне село у Львівському повіті: опис історично-мемуарних, географічних і побутових дій. – Філадельфія, 1967. – 76 с.
- ² Таратула Г. Книжка про рідне село // Голос народу. – 1997. – 20 листопада.
- ³ Зелінський О. Рудно, моє рідне село у Львівському повіті: опис історично-мемуарних, географічних і побутових дій. – Пустомити, 1997. – 112 с.
- ⁴ Відеофільм про презентацію книги Олекси Зелінського 16.11.1997 р. // Особистий архів Любомири Довбуш.
- ⁵ Селешко М. У кігтях гестапо. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1996. – 224 с.
- ⁶ Шумелда Я. Мої зустрічі з Ольжичем // Ольжич Олег. Вибрані твори / Упоряд. О. Зінкевич; передм. Є. Сверстюка. – К.: Смолоскип, 2007. – С. 467–468.
- ⁷ Зінкевич О. Олег Ольжич. Шляхи життя, творчості й боротьби // Там само. – С. 397.
- ⁸ Лозинська І. Пам'яті друга // Володимирські дзвони. – 2005. – № 7(43). – С. 6–7.
- ⁹ Лозинська І. Пам'яті подруги. Сл. п. Євгенія Зелінська // Самостійна Україна. – 2006. – Ч. 3/500. – С. 76–80.
- ¹⁰ Див.: Зайцев Ю. Зелінська Євгенія // Енциклопедія Львова. Т. 2 / За ред. А. Козицького. – Львів: “Літопис”, 2008. – С. 450–451.
- ¹¹ Гелей С. Львівська комерційна академія. Нарис історії. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2008. – С. 135–136.
- ¹² Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області (далі – Архів УСБУ ЛО). – Спр. П-11796 [в одному томі]. – Арк. 9.
- ¹³ Зелінський О. Вказ. праця. – С. 68–69.
- ¹⁴ Там само. – С. 42, 50, 66.
- ¹⁵ Розмова Юрія Зайцева з Любомирою Довбуш 4.05.2010 р.
- ¹⁶ Лист Л. Довбуш Ю. Зайцеву від 17.05.2009 р.; Історія тюрми “На Лонцького” // Шлях перемоги. – 2009. – 14 жовтня; Розмова Юрія Зайцева з Любомирою Довбуш 4.05.2010 р.
- ¹⁷ Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-11796. – Арк. 17; Дух О., Мурашко Л. Василіанки // Енциклопедія Львова. Т. 2. – С. 332; Лозинська І. Пам'яті подруги. – С. 77.
- ¹⁸ Гелей С. Львівська комерційна академія. – С. 92.

- ¹⁹ *Зелінський О.* Вказ. праця. – С. 20–32, 98; *Герасимова Г.* Козак Едвард Теодорович // Енциклопедія історії України. Т. 4. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 403–404.
- ²⁰ *Росоха С.* Військо Закарпатської України // *Гриневич В., Гриневич Л., Якимович Б.* та ін. Історія українського війська (1917–1995) / Упоряд. Я. Дашкевич. – Львів: Світ, 1996. – С. 468–469.
- ²¹ *Зайцев О.* Західні землі України в міжвоєнний період. Закарпаття // Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка, керівник авт. кол. Ю. Зайцев. Вид. 4-ге. – Львів: Світ, 2003. – С. 303–305; *Якимович Б.* Збройні Сили України: Нарис історії. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, “Просвіта”, 1996. – С. 170–175; *Росоха С.* Вказ. праця. – С. 470–481; *Литвин М., Науменко К.* Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірالی / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів; Харків: Вид-во Сага, 2007. – С. 31.
- ²² Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-11796. – Арк. 17, 65–66; *Васаган В.* Післямова // *Зелінський О.* Вказ. праця. – С. 101; *Аркас Микола Миколайович* // *Литвин М., Науменко К.* Збройні сили України. – С. 31; *Аркаси* // *Митці України: Енцикл. довід.* Упоряд.: М. Лабінський, В. Мурза. За ред. А. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – С. 31; Інтерв'ю Юрія Зайцева з Любомирою Довбуш 29.03.2007 р.; Народна Українська Рада // *Довідник з історії України* / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид. – К.: Генеза, 2001. – С. 497.
- ²³ Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-11796. – Арк. 17–17 зв., 66–68.
- ²⁴ Енциклопедія українознавства. Т. 9. – Львів, 2000. – С. 3401, 3411; Там само. Т. 5. – Львів, 1996. – С. 1853; *Селешко М.* У кігтях гестапо – С. 10–12.
- ²⁵ Розмова Юрія Зайцева з Любомирою Довбуш 4.05.2010 р.; *Селешко М.* У кігтях гестапо. – С. 9, 62, 195; Лист Степана Селешка до Осипа Зінкевича 24.02.1974 р. // Архів Витвицького музею ім. З. Красівського; *Посівнич М.* Молодість Степана Бандери // *Степан Бандера: документи й матеріали (1920–1930 рр.)* / Упор. Микола Посівнич. – Львів, 2006. – С. 13.
- ²⁶ *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 199–200, 555; *Вдовичин І.* Ольжич Олег Олександрович // *Українська журналістика в іменах* / За ред. М. Романюка. – Львів, 1994. – Вип. 1. – С. 140; *Зінкевич О.* Олег Ольжич. – С. 394–396; *Гайвас Я.* В роки надій і безнадії // *Ольжич Олег. Вибрані твори.* – С. 446–452; *Шумелда Я.* Мої зустрічі з Ольжичем // Там само. – С. 464; *Бондаренко К.* Українська Національна Рада [у Києві] // *Довідник з історії України.* – С. 931.
- ²⁷ *Жданович О.* На зов Києва // *Теліга О.* Вибрані твори / Упоряд. О. Зінкевич, передм. Р. Семківа, вступ. ст. Є. Сверстюка – 2-ге вид., доповнене. К.: Смолоскип, 2008. – С. 282; Обвинительное заключение по обвинению Зелинской Евгении Даниловны в пр[еступлениях], пр[едусмотренных] ст.ст. 54-1а, 54-11 УК УРСР // Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-11796. – Арк. 18, 23, 39, 112; *Лозинська І.* Пам'яті подруги. – С. 78.
- ²⁸ Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-11796. – Арк. 18, 20, 40.
- ²⁹ Там само. – Арк. 18, 21, 27, 123, 134.
- ³⁰ Там само. – Арк. 21, 123.
- ³¹ *Селешко М.* Вінниця: Спомини перекладача комісії дослідів злочинів НКВД в 1937–1938. – Торонто: Вид-во “Новий шлях”, 1991. – С. 35, 167; *Селешко М.* У кігтях гестапо. – С. 15–16, 195.
- ³² Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-11796. – Арк. 48–49.
- ³³ Там само. – Арк. 28–30; *Селешко М.* В кігтях гестапо. – С. 112; *Вішка О.* Капустянський Микола Олександрович // *Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника* / За ред. М. Романюка. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 141.
- ³⁴ Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-11796. – Арк. 30, 32, 49; *Зінкевич О.* Олег Ольжич. – С. 397; *Шумелда Я.* Мої зустрічі з Ольжичем. – С. 467.
- ³⁵ Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-11796. – Арк. 31–33, 62, 72–73; *Селешко М.* У кігтях гестапо. – С. 151; *Зінкевич О.* Олег Ольжич. – С. 397.
- ³⁶ *Селешко М.* У кігтях гестапо. – С. 23–27, 31–34, 39; *Гайвас Я.* В роки надій і безнадії. – С. 456–457; *Чуев С.* Спецслужби III Рейха. – Кн. II. – Санкт-Петербург: Издательский Дом “Нева”, 2003. – С. 12, 13; *Залесский К.* Вожди и военачальники Третьего Рейха. Биографический энциклопедический словарь. – М.: “Вече”, 2000. – С. 284–285.
- ³⁷ *Мельник Андрій* // Електронна енциклопедія Богдана Тригука; *Шумелда Я.* Археолог – поет – революціонер // *Ольжич Олег. Вибрані твори.* – С. 574–575; *Зінкевич О.* Олег Ольжич. – С. 397.

- ³⁸ *Зінкевич О.* Олег Ольжич. – С. 397–398; *Селешко М.* У кігтях гестапо. – С. 38; *Косик В.* Україна і Німеччина... – С. 284–285, 431; *Посівнич М.* Провідник ОУН // Степан Бандера: 1909–1959–2009. Зб. ст. / Упоряд. Б. Гордасевич, М. Посівнич. – Львів: “Тріада плюс”, 2010. – С. 40–41.
- ³⁹ *Марунчак М.* Українські політичні в'язні в нацистських концентраційних таборах. – Вінніпег, 1996. – С. 278; *Косик В.* Вказ. праця. – С. 284; *Селешко М.* У кігтях гестапо. – С. 39, 130, 139–140.
- ⁴⁰ *Косик В.* Вказ. праця. – С. 438–442; *Марунчак М.* Вказ. праця. – С. 133; *Селешко М.* У кігтях гестапо. – С. 206–207.
- ⁴¹ *Селешко М.* У кігтях гестапо. – С. 203, 222; Селешко Михайло // Електронна енциклопедія Богдана Тригунка.
- ⁴² *Марунчак М.* Вказ. праця. – С. 244; Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-11796. – Арк. 18, 33, 74–75, 90.
- ⁴³ *Лозинська І.* Пам'яті подруги. – С. 79; Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-11796. – Арк. 18 зв.
- ⁴⁴ Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-11796. – Арк. 6, 10.
- ⁴⁵ Там само. – Арк. 3, 8, 13, 16–22.
- ⁴⁶ Там само. – Арк. 121.
- ⁴⁷ Там само. – Арк. 76–91.
- ⁴⁸ Там само. – Арк. 112–114.
- ⁴⁹ Там само. – Арк. 117.
- ⁵⁰ Там само. – Арк. 118; *Лозинська І.* Пам'яті подруги. – С. 80.
- ⁵¹ Довідка МВС СРСР від 26.11.1991 р. // Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-11796; Трудова книжка Є. Зелінської // Особистий архів Любомири Довбуш; *Лозинська І.* Пам'яті подруги. – С. 80.
- ⁵² Інтерв'ю Юрія Зайцева з Любомирою Довбуш 29.03.2007 р.
- ⁵³ Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-11796. – Арк. 119–121.
- ⁵⁴ Там само. – Арк. 122–127.
- ⁵⁵ Там само. – Арк. 132–133.
- ⁵⁶ Там само. – Арк. 134.
- ⁵⁷ Там само. – Арк. 178–183, 187–190.
- ⁵⁸ Розмова Юрія Зайцева з Любомирою Довбуш 4.05.2010 р.
- ⁵⁹ Там само; *Білокін С.* Що говорила пам'ять землі, коли були закриті архіви (Биківня і Вінниця в історіографії терору) // <http://bilokin.myslenedrevo.com.ua/terror/bvit0.html>
- ⁶⁰ Довідка про реабілітацію // Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-11796; Інтерв'ю Юрія Зайцева з Любомирою Довбуш 29.03.2007 р.; *Лозинська І.* Пам'яті подруги. – С. 80.